

Χρήσεις και νοηματοδοτήσεις του 1821 σε μυθιστορήματα
και θεατρικά κείμενα του 20ου αι.:

Το Κάστρο της μνήμης του Άρη Φακίνου

Το μυθιστόρημα *Το κάστρο της μνήμης* που εκδόθηκε το 1993 είναι ένα από τα τελευταία έργα του Άρη Φακίνου (1935-1998). Οι σχέσεις του ανθρώπου με την ιστορία, το θέμα της ελληνικότητας αλλά και αυτό της μνήμης και της συλλογικής ταυτότητας, κομβικά στοιχεία για *Το κάστρο της μνήμης*, συνιστούν σημεία προβληματισμού και διερεύνησης σε πολλά κείμενα του Φακίνου. Θυμίζουμε ότι ο συγγραφέας έχει εκδώσει συνολικά δέκα μυθιστορήματα, κάποια από τα οποία έγιναν ιδιαίτερα γνωστά: *Οι τελευταίοι βάρβαροι*, (1979), *Ο άνθρωπος που τάζε τα περιστέρια* (1984), *Τα παιδιά του Οδυσσέα* (1989). *Το κάστρο της μνήμης* που θα μας απασχολήσει εδώ, αποτελεί μέρος μιας τριλογίας με θέμα την ιστορική μνήμη και τη σχέση της με την συλλογική ταυτότητα, μαζί με τα μυθιστορήματα *Κλεμμένη ζωή* (1995) και *Το όνειρο του πρωτομάστορα Νικήτα* (1998).

Το μυθιστόρημα *Το κάστρο της μνήμης* είναι διαρθρωμένο σε είκοσι τέσσερα κεφάλαια. Σε δεκαέξι από αυτά, η τριτοπρόσωπη αφήγηση παρακολουθεί την πολιορκία, άλωση και ολοσχερή καταστροφή του Παλιόκαστρου από τους Τούρκους, σε μια χρονική περίοδο που, όπως συνάγεται από «ενδομυθιστορηματικές» πληροφορίες (Φακίνος, 1993: 115-16), τοποθετείται μετά τη γαλλική επανάσταση και, οπωσδήποτε, πριν το 1821. Οκτώ κεφάλαια τοποθετούνται στο παρόν και παρεμβάλλονται κατά διαστήματα στο μυθιστόρημα με την ένδειξη *Μονή Προφήτη Ηλία* και αύξουσα αρίθμηση. Από εδώ, το μοναστήρι που βρίσκεται στην ίδια περιοχή με το Παλιόκαστρο, αλλά έχει καταφέρει να επιβιώσει στον χρόνο, αν και όχι αλώβητο, ο αναγνώστης παρακολουθεί, πάλι σε τριτοπρόσωπη αφήγηση, διάφορα γεγονότα της καθημερινότητας που αναδεικνύουν πώς η σύγχρονη κοινωνία επιχειρεί να συνομιλήσει με το παρελθόν και πώς διαχειρίζεται την ανάγκη διαφύλαξής του. Στο χρονικό επίπεδο του παρόντος, η δράση είναι μηδενική. Ωστόσο, εδώ εκκινούν οι προσπάθειες για την ανασύνθεση του παρελθόντος τόσο της πόλης όσο και του ίδιου του μοναστηριού.

Στο χρονικό επίπεδο του παρελθόντος, η εξιστόρηση των συμβάντων παρουσιάζεται τόσο από την πλευρά των Ελλήνων όσο και από αυτήν των Οθωμανών. Κεντρικό πρόσωπο, από την πλευρά των Ελλήνων είναι ο Κώστα Μπέκας, «ο καπετάνιος του Παλιόκαστρου» (Φακίνος, 1993: 46). Δίπλα του κινούνται κάποια άλλα πρόσωπα: ο Φώτης, ο δάσκαλος του Παλιόκαστρου, που «τράβηξε του λιναριού τα πάθη για να σπουδάσει» (Φακίνος, 1993: 87), ο Δήμος, το παλληκάρι που έχει οριστεί αγγελιαφόρος, σύνδεσμος «της πολιτείας με τον έξω κόσμο» (Φακίνος, 1993: 128), η κυρά Ρήνη, η γριά γιάτρισσα που «όλος ο κόσμος ήξερε τη φρόνηση και τη σοφία της, οι γεροντότεροι έλεγαν ότι η φωνή που' βγαίνει από το στόμα της δεν ήτανε δική της, αλλά της ίδιας της γης που' θρεφε τα χορτάρια, τους θάμνους και τα δέντρα απ' όπου έπαιρνε άνθη και φυλλαράκια για να φτιάξει τα μπάλασμα και τις αλοιφές της.» (Φακίνος, 1993: 217).

Από την πλευρά των Οθωμανών, αρχηγός της μεγάλης στρατιάς των πολιορκητών και σημαντική φυσιογνωμία στο μυθιστόρημα είναι ο Σελήμ πασάς, «ο σερασκέρης» (Φακίνος, 1993: 20), ενώ δίπλα του κινούνται δευτερεύοντα πρόσωπα, με κυριότερο τον Ομάρ, τον αρχηγό των γενίτσαρων (Φακίνος, 1993: 21).

Στο επίπεδο του παρόντος, κεντρικό πρόσωπο είναι ο μοναχός Μελέτιος, «βιβλιοθηκάριος στον Προφήτη Ηλία» (Φακίνος, 1993: 49) «γέροντας με κάτασπρα μαλλιά και μια διπίθαμη γενειάδα, μισότυφλος.» (Φακίνος, 1993: 49). Μέσα από τη δική του οπτική παρακολουθούμε τη λιτή καθημερινότητα στο μοναστήρι, όπου ένα τηλεοπτικό συνεργείο καταγράφει τους μοναστηριακούς θησαυρούς, ενώ συγχρόνως γινόμαστε μάρτυρες των αρνητικών του συναισθημάτων για τον σύγχρονο κόσμο, έναν κόσμο που ο ίδιος θεωρεί αλλοτριωμένο από το χρήμα και τις ανήθικες συναλλαγές σε όλα τα επίπεδα. Στη μονή έχει εγκατασταθεί επίσης ένας επισκέπτης, που είναι και ο μοναδικός αναγνώστης της βιβλιοθήκης. Ο άνθρωπος αυτός μελετά τα κειμήλια της μονής και προσπαθεί να ανασυστήσει την πολιορκία του Παλιόκαστρου από τους Οθωμανούς. Δύσκολο και αβέβαιο έργο, αφού, όπως μαθαίνουμε από την αφήγηση, τα ίχνη της πόλης έχουν χαθεί (Φακίνος, 1993: 104). Οι μοναδικές πληροφορίες για τη μικρή πολιτεία και την πολιορκία της εντοπίζονται στο χρονικό ενός άλλου μοναχού, σύγχρονου προς τα γεγονότα, του Ισιδώρου. Η διήγησή του «είναι ψιλογραμμένη στα περιθώρια και τις λευκές σελίδες μιας Καινής Διαθήκης που βρίσκεται, μαζί με άλλα λειτουργικά βιβλία, στη μικρή βιβλιοθήκη της μονής.» (Φακίνος, 1993: 49). Καταγραφές του Ισιδώρου, με ενδιάμεσα κενά λόγω των καταστροφών που έχει υποστεί το χαρτί, (π.χ. Φακίνος, 1993: 72) περιλαμβάνονται στο μυθιστόρημα και συμβάλλουν στην εξιστόρηση της πολιορκίας, της άλωσης και της καταστροφής της πόλης. Ας σημειώσουμε τέλος ότι το χρονικό επίπεδο του παρόντος είναι αυτό με το οποίο κλείνει το μυθιστόρημα, με μια επίκληση στον ρόλο της γραφής και της μνήμης, ρόλο όχι απλώς παραμυθητικό αλλά σωτήριο:

Ανοίγει διάπλατη την πόρτα της βιβλιοθήκης κι αφήνει την πρωινή δροσιά να μπει στ' αναγνωστήριο, ξέρει ότι όπου να' ναι, ο ήλιος θα φανερώσει τη δύναμή του για τα καλά, πως θ' αρχίσει η μεσημεριάτικη κάψα.

Με μια σχεδόν αδιόρατη κίνηση του κεφαλιού δείχνει το χειρόγραφο του βιβλίου για το Παλιόκαστρο:

«Όλα τα δοκιμάσαμε για να σωθούμε. Όλα εξόν από τα παραμύθια.»

Σκύβει πάνω από το τραπέζι, μιλάει βιαστικά, χαμηλόφωνα:

«Πρέπει να κάνουμε γρήγορα. Πριν κηρυχτούν παράνομα.» (Φακίνος, 1993: 304)

Η μέχρι τώρα παρουσίαση του κειμένου επιδίωξε την ανασύνθεση των γενικών κατευθύνσεων του μύθου και την ανίχνευση βασικών δεδομένων της αφήγησης. Στη συνέχεια, θα θέσουμε ορισμένα ερωτήματα που θα μας επιτρέψουν να προσεγγίσουμε, με ποιο συγκεκριμένο τρόπο, ορισμένα ζητήματα. Ας ξεκινήσουμε με τον χώρο, όπου εξελίσσεται η δράση.

Πού βρίσκεται το Παλιόκαστρο, τι χαρακτηριστικά έχει και τι θα μπορούσε ενδεχομένως να συμβολίζει;

Η μικρή πολιτεία που τα ίχνη της, όπως δηλώνει η αφήγηση, έχουν χαθεί οριστικά, καθώς καταστράφηκε συθέμελα στο τέλος της πολιορκίας, τοποθετείται στην Ήπειρο και περιγράφεται κατ' επανάληψη, από διαφορετικά πρόσωπα, σε διάφορες περιστάσεις. Στο μυθιστόρημα εντοπίζονται, περισσότερο ή λιγότερο αναλυτικά, τουλάχιστον δέκα περιγραφές της πόλης, οι οποίες μάλιστα συγκλίνουν: η πόλη είναι χτισμένη σε «άγριο και πανύψηλο βουνό που οι Παλιοκαστρίτες είχαν διαλέξει -ποιος μπορούσε να ξέρει πριν από πόσους αιώνες- για να θεμελιώσουν τα πρώτα σπίτια τους. [...] φοβερά τείχη [...] με ογκολίθια [...] η τοσηδούλα πολιτεία έμοιαζε μ' επικίνδυνη κι απρόσιτη αϊτοφωλιά...» (Φακίνος, 1993: 23). Ο αναγνώστης βλέπει την πόλη αρχικά από την πλευρά των Οθωμανών καθώς πλησιάζουν για να στήσουν την πολιορκία αλλά και από πολλά πρόσωπα της ελληνικής πλευράς στη συνέχεια. Παρακολουθεί το χτίσιμό της, σε ένα πολύ μακρινό παρελθόν αλλά και την καταστροφή της. Την βλέπει μέσα από τα μάτια των ευρωπαϊών περιηγητών αλλά και όσων ταξιδεύουν. Η κάθε πλευρά επενδύει στον χώρο το δικό της συναίσθημα.

Σε έναν παρελθόντα χρόνο που προσδιορίζεται αδρομερώς στο μυθιστόρημα, η μικρή ηπειρώτικη πολιτεία υπήρξε και στη συνέχεια καταστράφηκε σε έναν τίμιο και ηθικά άμεμπτο αγώνα μέχρις εσχάτων για την ελευθερία. Καθώς το Παλιόκαστρο είναι ένα Κάστρο που δεν υπάρχει πια παρά μόνο στη μνήμη, πώς μπορεί να λειτουργεί σε ένα συμβολικό/ φαντασιακό επίπεδο; Μήπως στις μέρες μας η ίδια η μνήμη κινδυνεύει; Μπορεί άραγε να σωθεί; Πώς; Όπως είδαμε ήδη, οι υπαινιγμοί στο τέλος του μυθιστορήματος δίνουν μια σαφή κατεύθυνση. Ας δούμε, στο σημείο αυτό, ένα επιπλέον παράθεμα από τον Μελέτιο, για τον ρόλο της τέχνης και της προφορικής παράδοσης στη διαφύλαξη της μνήμης:

«Πάνε χιλιάδες χρόνια που ο λαός μας εφαρμόζει το σύστημα του Κοντορεβουούλη, αφήνει πίσω του μικρά σημάδια, σπέρνει παραμύθια, θρύλους, τραγούδια, κόβει την Ιστορία του σε μικρά κομμάτια και τα κρύβει για να τα γλυτώσει απ' αυτούς που θέλουν να εξαφανίσουν τις εποχές και τα περιστατικά που δεν τους βολεύουν. Έτσι κάθε φορά, όταν περνάει η μπόρα, μπορεί και ξαναβρίσκει το δρόμο του». (Φακίνος, 1993: 273)

Με τις διαφορετικές καταγραφές και επισημάνσεις τους, τα δύο επίπεδα χρόνου στο μυθιστόρημα καλούν τον αναγνώστη σε προβληματισμό σχετικά με τη μνήμη και την ιστορία, την ιστορική μνήμη και την ταυτότητα. Η αφήγηση υποβάλλει τους συμβολισμούς της και αναπτύσσει θέσεις με συγκεκριμένο ιδεολογικό φορτίο. Ποια στοιχεία συγκροτούν τον ιδεολογικό προσανατολισμό του κειμένου; Υπηρετούνται από αφηγηματικές επιλογές;

Σε ένα πρώτο επίπεδο ανάγνωσης, ο ρεαλιστικός λόγος του κειμένου επιτρέπει στον αναγνώστη να παρακολουθήσει απρόσκοπτα την εξέλιξη της ιστορίας. Συγχρόνως, χάρη στη δράση των προσώπων, τον εσωτερικό μονόλογο ή και τον μεταξύ τους διάλογο δημιουργείται και αναπτύσσεται σταδιακά ένα ισχυρό πλέγμα ιδεολογικών θέσεων. Σε ένα μυθιστόρημα αφιερωμένο στο ελληνικό παρελθόν, πώς γίνεται αντιληπτή η Ιστορία και μάλιστα η ελληνική; Ο λόγος των προσώπων για την ιστορία εκφέρεται σε πολλές περιστάσεις, και στα δύο χρονικά επίπεδα του κειμένου. Ας παρακολουθήσουμε, για λίγο, τις σκέψεις του Κώστα Μπέκα:

Μήπως δεν ξέρουμε ότι μονάχα μ' αίματα, ιδρωτες και δάκρυα έχουμε γράψει όλη μας την ιστορία; Αυτή είναι η δουλειά των Ελλήνων από τότε που η μοίρα τούς κουβάλησε σε τούτα τα χώματα: να κάνουν τους φρουρούς και τους πορτάρηδες της Ευρώπης, να κλείνουν το δρόμο στους Σλάβους, στους Ασιάτες, σ' όλους τους βάρβαρους, να σκοτώνονται για να μη χαλάνε ο Δυτικοί το ραχάτι και την καλοπέρασή τους, για να μη στενοχωριούνται πάνω στη χώνεψη μετά τα τσιμπούσια τους. Αλλά ας κάνουμε κι αλλιώς αν μπορούμε... Στον τόπο μας βλέπεις, τις πράξεις των ανθρώπων δεν τις κρίνουν μόνο οι ζωντανοί αλλά και μυριάδες μυριάδων πεθαμένοι, πρόγονοι άξιοι, πολιτισμοί φημισμένοι. Πώς να μη ζυγιάζουν οι Έλληνες τον κάθε τους λόγο, το κάθε τους έργο, πώς να μη διστάζουν, πώς να μη φοβούνται; Είναι σκληροί, πολύ σκληροί αγωγιάτες οι αιώνες που στέκονται πίσω τους με τους βουκέντρες να τους τσιγκλάνε για να προχωρήσουνε, όσο κι αν έχουν γεράσει, όσο κι αν έχουν κουραστεί, όποια φορτία κι αν κουβαλάνε. (Φακίνος, 1993: 60-61)

Στο χρονικό επίπεδο του παρόντος, στη μονή του Προφήτη Ηλία, ο μοναχός Μελέτιος εκφράζει επίσης τις σκέψεις του:

Οι άνθρωποι συμπεριφέρονται με την Ιστορία όπως τα παιδιά με τους γονιούς τους: στρογγυλοκάθονται στο τραπέζι και τρώνε, πίνουνε, με δε ρωτάνε ποτέ τι βάσανα τράβηξαν η μάνα και ο πατέρας για να μπει το τσουκάλι στη φωτιά, για ν' αχνίσει το φαΐ στα πιάτα, για να' ναι όλα έτοιμα. [...] Κι η ανθρωπότητα είναι ένα παιδί που δεν καταφέρνει να μεγαλώσει, να συλλογιστεί, να καταλάβει. (Φακίνος, 1993: 266-67)

Ένας ευρύς προβληματισμός για την ιστορία, τη θέση των Ελλήνων σ' αυτήν, τις σχέσεις με την Ευρώπη και την Ανατολή απασχολεί τα πρόσωπα του μυθιστορήματος κα στα δύο χρονικά επίπεδα. Ο λόγος τους εκφέρεται με διάφορους τρόπους, ωστόσο με μικρές επιμέρους διαφοροποιήσεις οι βασικοί άξονες του προβληματισμού τους είναι κοινοί. Πολυφωνικός ως προς τα πρόσωπα που τον εκφέρουν, ο λόγος του κειμένου είναι εν τέλει στην ουσία του ισχυρά μονοφωνικός.

Η ενασχόληση με την ιστορία μας επιτρέπει να δούμε καίρια στοιχεία της ελληνικής ταυτότητας, τόσο μέσω του αυτοπροσδιορισμού συγκεκριμένων προσώπων όσο και μέσω της πρόσληψής τους από τους άλλους. Η διαχείριση του θέματος του Διαφωτισμού είναι χαρακτηριστική. Τόσο ο Μπέκας όσο και ο δάσκαλος, ο Φώτης γνωρίζουν τον Ευρωπαϊκό Διαφωτισμό και έλκονται από τις ιδέες του. Θετικά αποτιμάται στο κείμενο η μορφή ενός Γάλλου διαφωτιστή του Ετιέν ττε Μπρισάκ που επισκέπτεται το Παλιόκαστρο για να γνωρίσει τους ανθρώπους και τους αναγνωρίζει ως συνεχιστές της αρχαιότητας. Παρ' όλα αυτά, η συνολική επιφυλακτικότητα προς τους ευρωπαίους δεν αίρεται:

Να όμως που οι Έλληνες ζούσαν και βασίλευαν, ο Ετιέν ντε Μπρισάκ τους έβλεπε γύρω του με τα ίδια του τα μάτια, τους άκουγε που μιλούσαν τη γλώσσα τους, που του διηγούνταν τους ασταμάτητους αγώνες τους για να διώξουν τους βάρβαρους Οθωμανούς, για να λευτερώσουν τη σκλαβωμένη πατρίδα τους.

Παρόλο που ο Γάλλος αριστοκράτης τού κουβέντιαζε με θέρμη κι ειλικρίνεια γι' αυτό τον τόπο και για τη μεγάλη και ιερή υποχρέωση που' χε η Ευρώπη απέναντι σ' αυτό τον δοξασμένο αλλά υπόδουλο λαό, ο Κώστα Μπέκας αρνιόταν επίμονα τη βοήθεια που του πρότειναν, έλεγε πώς η Ελλάδα δε θα λευτερωνόταν πραγματικά παρά μονάχα με τους αγώνες και τις θυσίες των παιδιών της, με τα δικά της μέσα και με το αίμα της, όπως είχε κάνει πάντα στο παρελθόν της. Ο καπετάνιος δεν ήθελε ούτε ζητιανιές ούτε φιλανθρωπίες, δεν τ' άρεσαν οι ελεημοσύνες. (Φακίνος, 1993: 205-6)

Ενδιαφέρον έχει πώς χειρίζεται το κείμενο το στοιχείο της θρησκείας. Όπως παρουσιάζονται στο μυθιστόρημα, οι Έλληνες, στο επίπεδο του παρελθόντος, είναι όλοι ορθόδοξοι, με βαθύ σεβασμό στην θρησκεία τους. Στο χρονικό επίπεδο του παρόντος, η σχέση με την θρησκεία, για πολλούς έχει διαρραγεί. Για άλλους συνεχίζει να ισχύει. Επίσης όμως, με σαφήνεια, η αφήγηση δηλώνει έναν ευρύτερο σεβασμό που περιλαμβάνει και παλιότερους, αρχέγονους θεούς, διευρύνοντας την έννοια της θρησκευτικότητας και συνδέοντάς τη με την έννοια της επιβίωσης του ελληνισμού στον χρόνο:

Μέσα στο σκοτάδι ο Κώστα Μπέκας ξεδιακρίνει να θαμπασπρίζουν τα σκαλιστά μάρμαρα που περιβάλλουν την πηγή σχηματίζοντας μια ευρύχωρη γούρνα, προχωράει πατώντας στις πέτρινες πλάκες που' χουν φαγωθεί από τα πηγαιν' έλα των καλόγερων, ραγίσει εδώ και εκεί, κάτω από το βάρος των αιώνων. Λίγο πιο πάνω, ένα δράσκελο από το μέρος όπου αναβλύζει το νερό, ο καπετάνιος μαντεύει την επιβλητική σιλουέτα από το άγαλμα ενός αρχαίου θεού. Είναι στημένος μπροστά σ' έναν ψηλό βράχο που γέρνει λίγο από πάνω του σαν να τον προστατεύει, του στεφανώνει μ' αγριολούλουδα και μυρτιές το κεφάλι, αφήνει να γλιστρήσουν αγριελιές στους ώμους και τις πλάτες του. Εκεί τον βρήκαν οι καλόγεροι που' χτισαν τα πρώτα κελιά του μοναστηριού, εκεί τον άφησαν, τον σεβάστηκαν. Και μια μέρα, όταν κείνος ο Παλιοκαστρίτης γέροντας πέθανε μέσα στο σπήλιο του, πήραν το κουφάρι και το θαψαν στα πόδια του μαρμάρινου θεού: ίσως για να τον σκαντζάρει πού και πού στην ατέλειωτη βάρδια του μπροστά στο νερό που τρέχει για να φυλάει κι αυτός την πηγή. (Φακίνος, 1993: 68)

Το κάστρο της μνήμης είναι ένα πολυπρόσωπο μυθιστόρημα. Όπως είδαμε ήδη, με τη δράση τους αλλά και με τον λόγο τους, τα πρόσωπα λειτουργούν σταθερά ως φορείς ιδεών. Πώς προσδιορίζεται η κοινωνική τους ταυτότητα;

Στο επίπεδο του παρελθόντος, κεντρικό πρόσωπο είναι ο Κώστα Μπέκας. Όπως και για όλα τα άλλα πρόσωπα του μυθιστορήματος, η αφήγηση δεν προχωρά σε λεπτομερή περιγραφή του. Εισάγεται στο μυθιστόρημα μέσα από την αποτύπωση της βιωματικής του σχέσης του με τον χώρο και προσδιορίζεται ως ο καπετάνιος του Παλιοκάστρου. Η μορφή και τα χαρακτηριστικά της ζωής του οικοδομούνται σταδιακά και συνάγονται από ποικίλα στοιχεία. Είναι ο αδιαμφισβήτητος αρχηγός, ακέραιος, γενναίος, σεβαστός από όλους, εχθρούς και φίλους. Μοναχικός, χωρίς οικογενειακούς δεσμούς. Δεν είναι μορφωμένος, αναγνωρίζει όμως την αξία της μόρφωσης και μαθαίνει ο ίδιος γραφή και ανάγνωση από το Φώτη. Οι πιο πλήρεις αλλά πάντα αδρές και λιτές περιγραφές του

δίνονται την τελευταία περίοδο της πολιορκίας, όταν φίλοι και εχθροί τον βλέπουν στα τείχη της πόλης. Οι περιγραφές συλλαμβάνουν τη μορφή του καπετάνιου από μακριά. Οικοδομούν μια φιγούρα που ξεφεύγει σταδιακά από τον ρεαλισμό του υπαρκτού χρόνου και περνά στον θρύλο:

Σε μια στιγμή ο Φώτης ξεδιάκρινε τον Κώστα Μπέκα που στεκότανε κοντά στα ριζοτείχια, αναγνώρισε τα μακριά κι ασημόγκριζα μαλλιά του που ανέμιζαν σαν μπαϊράκι, το μεγάλο και βαρύ γιαταγάνι του. (Φακίνος, 1993: 230)

Ο Σελήμ πασάς ρυθμίζει καλύτερα το κανοκιάλι του και κοιτάζει αμίλητος, συνεπαρμένος. Έχει την εντύπωση ότι ο άντρας που στέκεται ολόρθος κι ασάλευτος πάνω στα μπεντένια δεν είναι από σάρκα αλλά από πέτρα, πως είναι άγαλμα στημένο σε περασμένα, σ' αρχαία χρόνια: ακόμα κι αν περάσουν από πάνω του όλοι οι στρατοί του κόσμου, δε θα νιώσει τίποτα, δε θα βγει λέξη από τα πετρωμένα του χείλια. Έτσι που' χει σηκώσει το κεφάλι και παρακολουθεί τα σύννεφα, είναι σαν να' χει πιάσει μυστήρια κι άηχη κουβέντα με τ' άστρα τ' ουρανού, με το φως του φεγγαριού, π' απλώνεται για ύστερη φορά πάνω από την πόλη του. (Φακίνος, 1993: 259)

Πάνω στα τείχη, κατά την ανατολή, αναγνωρίζει τον καπετάνιο που κοιτάζει με το κανοκιάλι κατά τη ρεματιά, τ' αεράκι της νύχτας παίζει με τη φουστανέλα και με τα γένια του, το φεγγαρόφωτο γλιστράει πάνω σ' άσπρα του μαλλιά. Ο Φώτης νομίζει πως ονειρεύεται, κείνος ο άντρας μοιάζει να μην έχει σάρκα και κόκκαλα, είναι σαν οπτασία, θυμίζει θεότητα που' χει ξεμείνει και πάνω από τα πιο παλιά, από τ' αρχαία χρόνια. (Φακίνος, 1993: 263)

Στο επίπεδο του παρόντος, κεντρικό πρόσωπο είναι ο μοναχός Μελέτιος. Και εδώ, η μορφή οικοδομείται σταδιακά και γίνεται όλο και περισσότερο απόκοσμη:

[...] ο γερο-βιβλιοθήκαριος μοιάζει με ίσκιο που μετακινείται στον αέρα. Όταν μιλάει, έχει κανείς την εντύπωση ότι μιλάνε οι άγιοι από τα εικονίσματα που' ναι στους τοίχους, πως έχουν αποχτήσει στόμα και μιλιά τα ντουλάπια με τις περγαμηνές και τα χειρόγραφα. (Φακίνος, 1993: 301)

Ο Μελέτιος παρουσιάζεται πάντα στη βιβλιοθήκη της μονής, περιτριγυρισμένος από εικόνες, θρησκευτικά βιβλία, αρχαία χειρόγραφα που, καθώς είναι σχεδόν τυφλός, αναγνωρίζει με την αφή. Κινείται στον χώρο μόνο μια φορά, όταν οδηγεί τον επισκέπτη-συγγραφέα στην υπόγεια κρύπτη του μοναστηριού, όπου, σε όλες τις ταραγμένες ιστορικές περιόδους, η μονή περιέθαλπε και έσωσε πλήθος κυνηγημένων Ελλήνων. Ο λόγος που εκφέρει ο Μελέτιος αναφέρεται τόσο στον σύγχρονο κόσμο όσο και στο παρελθόν. Η σύγκριση των δύο κόσμων είναι συνεχής, ωστόσο ο τρόπος πρόσληψής τους εκφράζεται χωρίς αποχρώσεις: η σύγχρονη κοινωνία απορρίπτεται εξ ολοκλήρου, το παρελθόν εκθειάζεται. Από την άλλη, με εξαίρεση τον επισκέπτη-συγγραφέα, ο Μελέτιος δε μπορεί να βρει διαύλους επικοινωνίας με τους ανθρώπους γύρω του. Ο λόγος που εκφέρει μένει ουσιαστικά χωρίς ανταπόκριση.

Σε ένα μυθιστόρημα για την Ιστορία, τη μνήμη, τη συλλογική ταυτότητα και τις αξίες, αξίζει να σημειώσουμε ότι συχνά η αφήγηση παρακολουθεί και καταγράφει κινήσεις, στάσεις, συναισθήματα ομάδων: οι παλαιοκαστρίτες (Φακίνος, 1993: 159-60), οι γυναίκες (Φακίνος, 1993: 212-218, 278-280), τα παιδιά (Φακίνος, 1993: 259 -60), ο τουρκικός στρατός (Φακίνος, 1993: 11-17, 158-159). Η τεχνική αυτή παραμερίζει σε μεγάλο βαθμό τα ατομικά χαρακτηριστικά, ενώ συγχρόνως, με την αίσθηση του συνόλου και την έμφαση στο συλλογικό, συμβάλλει στην δημιουργία συναισθηματικής έντασης και δίνει επικό τόνο στο κείμενο.

Όπως διαφάνηκε από την μέχρι τώρα παρουσίαση των κειμενικών δεδομένων, η αφήγηση οικοδομείται στη βάση ενός πλέγματος αντιθέσεων, τις οποίες και αξιοποιεί συστηματικά. Η κυρίαρχη αντίθεση τοποθετείται στο παρελθόν: οι Έλληνες που αγωνίζονται για την ελευθερία τους, αντιπαρατίθενται στους Οθωμανούς που ζουν υποταγμένοι στην εξουσία του σουλτάνου. Αλλά και οι Ευρωπαίοι διαφοροποιούνται σε σχέση με τους Έλληνες, σε καίρια σημεία: η διαφοροποίηση αναφέρεται σε θέματα θρησκείας, πολιτισμού, αξιών, ιστορικών ριζών,. Στο επίπεδο του παρόντος, οι σύγχρονοι Έλληνες που σκιαγραφούνται με τρόπο αρνητικό, αντιπαρατίθενται στους προγόνους τους, που εμφανίζονται με τρόπο εξιδανικευμένο.

Συνοψίζοντας:

Το κάστρο της μνήμης είναι ένα σύνθετο στη δομή του μυθιστόρημα, που θέτει έναν ισχυρό ιδεολογικό προβληματισμό σε θέματα σχετικά με την ελληνική ιστορία, την μνήμη, την ανάγκη διαφύλαξης της και την ταυτότητα. Οικοδομείται σε δύο χρονικά επίπεδα. Σύμφωνα με την οπτική της αφήγησης, αυτό του παρόντος, δείχνει έναν κόσμο σε σύγχυση, που όμως έχει ακόμη τη δύναμη να αναζητά το παρελθόν και να θέτει ερωτήματα. Το παρελθόν από την άλλη, εφόσον ανασυγκροτηθεί μέσα από τις διαδικασίες της μνήμης, έχει τη δυνατότητα να προσφέρει στον σύγχρονο άνθρωπο, την αναγκαία αίσθηση της συνέχειας και τη ερμηνευτική δύναμη που προσφέρει η γνώση της ιστορίας.

Εργογραφία του Άρη Φακίνου

Aris Fakinos, (1972), *Zone de surveillance*, Seuil, Paris

Άρης Φακίνος, (1979), *Οι τελευταίοι βάρβαροι*, Εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα

Άρης Φακίνος, (1979), *Οι παράνομοι*, , Εξάντας Αθήνα

Άρης Φακίνος, (1983), *Ιστορία μιας χαμένης γης*, Εστία Αθήνα

Άρης Φακίνος, (1984), *Ο άνθρωπος που τάζε τα περιστέρια*, Εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα

Άρης Φακίνος, (1985), *Ο πρόγονος*, Εστία Αθήνα

Άρης Φακίνος, (1989), *Τα παιδιά του Οδυσσέα*, Εκδ. Καστανιώτη Αθήνα

Άρης Φακίνος, (1993), *Το κάστρο της μνήμης*, Εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα

Άρης Φακίνος, (1995), *Κλεμμένη ζωή*, Εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα

Άρης Φακίνος, (1998), *Το όνειρο του πρωτομάστορα Νικήτα*, Εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα